

Distinkce a bydlení v pozdně socialistické společnosti

Distinction and Housing during the Late Socialist Society

Ondřej Špaček

ABSTRACT Housing consumption practices belong to everyday distinctive ways of expressing status position. Approaching the topic from the consumption practices perspective, this paper aims to reconstruct the relationship between social space and housing in Czech society during late socialism. Large scale representative surveys conducted in 1977 and 1984 are employed to answer the following questions: (1) to what extent was the field of housing structured by dimensions of social space, especially by political, cultural, and economic capital? (2) to what extent were housing preferences structured by this social space? and (3) what is the position of cottage practices in the field of housing consumption? Results reveal the crucial importance of cultural capital, which is intimately connected with rural-to-urban migration, as those with more cultural capital often lived in flats of higher quality and cottage usage was more widespread among them. Discussion focuses on the applicability of habitus and cultural capital as concepts for the study of urban-rural differences and emphasizes the pitfalls of employing housing preference analysis without taking into consideration the existing housing structure.

KEYWORDS Housing, consumption, social space, taste, socialism, Czech Republic

Způsoby bydlení a praktiky jeho budování představují jednu z výrazných a zároveň každodenních cest vyjadřování statusové pozice (Bourdieu 1984, 2005; Silva a Wright 2009). Zkoumání vztahu mezi pozicemi v sociálním prostoru a způsobem bydlení přitom může být přínosné nejen pro porozumění spotřebním praktikám v domácnosti (Southerton 2001), ale také pro studium procesů proměňujících město (např. gentifikace či suburbanizace; Bridge 2006b; Bourdieu 2005) či pro výzkum sociálních nerovností (Silva a Wright 2009). Následující příspěvek se z této perspektivy pokouší rekonstruovat vztah mezi bydlením a sociálním prostorem v české společnosti pozdního socialismu, a přispět tak nejen k porozumění nedávné minulosti, ale i k lepšímu pochopení urbánních procesů.

Spotřeba a domov jsou úzce propojené oblasti. Domov představuje nezbytné místo pro řadu spotřebních praktik, jako jsou například vaření či sledování televize, a stejně tak je představa domova do značné míry s těmito aktivitami spojena (srov. Blunt a Dowling 2006; Money 2007; Southerton 2001). Široká pozornost, která je věnována dotváření a designu vlastního bydlení, ukazuje, že se jedná o významný zdroj vlastní identity, ale i podstatný prostor pro komercializovanou spotřebu. Podobně jako hudba, sport či cestování jsou přitom

praktiky bydlení zakotveny sociálně (srov. Warde 2005). Ze sociologického pohledu se nejedná o „navýsost individuální svět“, místo „splynutí s lidstvem v jeho nepopsatelných proměnách“ (Lux a Kostecký 2011: 7), ale prostor plný sociálně definovaných a sdílených významů, které sice mohou být v konkrétních případech jedinečně kombinovány, ale tato variabilita by nás neměla odvádět od sociální zakotvenosti privátní sféry. Bourdieu a jeho následovníci přitom upozorňují na úzkou propojenost praktik a stratifikačních procesů (Bourdieu 1984; Swartz 1997; Bennett a kol. 2009). Skrz třídně podmíněný habitus, který se projevuje v odlišném vkusu, volí různí lidé různé spotřební praktiky. Tyto praktiky jsou zároveň předmětem hodnocení ze strany ostatních, které je podmíněno habitem, a tím reprodukuje a utvrzuje třídní strukturu ve společnosti.

Ekonomická nákladnost bydlení posiluje tendenci chápat rozhodnutí, které v této oblasti domácnosti činí, především jako otázku finanční. Řada případů ale ukazuje, že samotné definování toho, co je „dobré“ a „žádoucí“ bydlení, a co tedy bude poptáváno, je sociálně podmíněno. Rodinný dům se zahradou nemusí ztělesňovat univerzální představu blahobytu. Lze ukázat, nakolik se představa ideálu suburbánního bydlení vynořuje jako ztělesnění hodnot britské střední třídy v průběhu 19. století (Vacková 2013), anebo je výsledkem komplexních interakcí mezi developerem, státem a potenciálními zákazníky (Bourdieu 2005). To neznamená, že ekonomické nerovnosti nejsou pro studium bydlení podstatné, naopak. Zároveň lze ale konstatovat, že i se stejným objemem finančních zdrojů je možné realizovat bydlení v různých formách a podobách.

Bourdieuovská perspektiva poskytuje platformu, na které se daří organicky propojovat zájem badatelů v oblasti města a sociálních nerovností. Habitus formovaný sociální pozicí se ukazuje jako významný odlišující moment například při posuzování ideálu bydlení (Gram-Hanssen a Bech-Danielsen 2004; Silva a Wright 2009), v pocitu přináležitosti k bydlišti (Savage a kol. 2010), při hledání rovnováhy mezi estetickou stránkou bydlení a vzdělávacími možnostmi dětí (Bridge 2006a) či při hledání (Boterman 2012) a prodeji (Bridge 2001) nemovitostí. Přístup přináší významnou sociologickou inspiraci pro převážně ekonomisticky orientované výzkumy bydlení (Savage a kol. 2010).¹

Bydlení a nerovnosti v době pozdního socialismu

Východiskem tohoto výzkumu je teze, že socialistické Československo, přes nivelizaci příjmů a všudypřítomné deklarování eliminace třídních rozdílů jako takových, nepředstavovalo

¹ Tento přístup ke studiu nerovností a bydlení se ve svých východiscích odlišuje od konceptu tříd bydlení (*housing classes*), který formulovali Rex a Moore v 60. letech (viz Musil 2003). Koncept tříd bydlení chápe povahu právního vztahu k vlastnímu bydlení jako klíčovou stratifikační charakteristiku, která je ve společnosti nerovně distribuována a na základě které tak, podle těchto autorů, je možné analyzovat sociální strukturu současné společnosti. Tato perspektiva se setkala s určitým kritickým ohlasem i v kontextu české sociologie (Kostecký 2005; Lux, Sunega a Katriňák 2013; Šafr 2006), je ale nutné zdůraznit, že v tomto textu není bydlení nahlíženo pouze jako potenciální zdroj ve stratifikačním systému, ale spíše jako jedna z oblastí sociální diferenciací spotřeby (srov. Warde 2005), kde se může projevovat rozdílnost habitů prostřednictvím odlišných preferencí či vkusu.

společnost bez nerovností. Těmito nerovnostmi přitom nejsou myšlena výhradně privilegia stranické elity, která se v zásadě omezovala na relativně malou skupinu nejvyšších funkcio-nářů. Významné a přetrvávající rozdíly se totiž zakládaly i na akumulaci kulturního kapitálu, který se stává podstatným zdrojem třídních rozdílů v moderních, obzvláště pak středoevrop-ských společnostech (Eyal, Szelényi a Townsley 1998). Přes snahu komunistické vzdělávací politiky intervenovat do mechanismů mezigenerační reprodukce vzdělání lze na základě empirických analýz konstatovat, že i většině rodin s „nevhodným“ třídním původem se dařilo přenášet kulturní kapitál z generace na generaci (Andrle 1999; Kreidl 2008). Podobně lze spolu s Možným (1999) uvažovat o výrazné symbolické hranici vytvářené právě rozdílným objemem kulturního kapitálu mezi „obyčejným“ člověkem a tehdejšími disidenty.² Jedním ze způsobů, jak tedy lze charakterizovat prostor pozdně socialistické společnosti, je proto nejen v dimenzích politického, ale také kulturního kapitálu (Bourdieu 1998; Eyal, Szelényi a Townsley 1998).

Tento problém lze teoreticky rámovat probíhající diskuzí o problematickém oddělení „ekonomického“ a „sociálního“ ve výzkumu sociální stratifikace (Bottero 2005: 52–67). Můžeme tak uvažovat o tom, zda potlačení ekonomických nerovností v době socialismu (příjmová nivelizace, zrušení soukromého vlastnictví) muselo nutně eliminovat i kulturně a sociálně reprodukováné rozdíly mezi lidmi, nebo tyto rozdíly nezmizely a dále se reprodukovaly v každodenním životě, tedy například i v oblasti bydlení.

Na rozdíl od geografických vzorců a prostorové diferenciacie socialistického města (srov. např. Matějů, Večerník a Jeřábek 1979; Musil 1987; Smith 1996; Szelényi 1983) se přímé analýze diferenciacie bydlení a postojů k bydlení na úrovni jednotlivců v kontextu socia-listické společnosti nevěnovala přílišná pozornost.³ Předmětem studia byla především mor-fologie měst a jejich sociální ekologie, naopak opomíjeny byly podstatné mechanismy repro-dukce těchto městských struktur na úrovni jednotlivců (srov. Musil 1991). Tyto mechanismy se odvíjely především od socialistické bytové politiky, která chápala bydlení jako veřejný statek, který má být zajišťován a garantován státem. Distribuci tohoto statku stát reguloval prostřednictvím svých institucí, přičemž klíčovou roli zde sehrávaly tzv. pořadníky žadatelů o byt, které sestavovaly bytové komise. Vzhledem k řadě paralelních kritérií pro přednostní pořadí, neprůhlednosti rozhodování a existenci dalších hospodářských a politických tlaků není zcela zřejmé, jak vlastně toto rozdělování probíhalo. Bez studia protokolů samotných bytových komisí tak o reálných prioritách socialistické bytové politiky můžeme usuzovat pouze nepřímou, na základě skladby obyvatel nových a starých bytů (Musil 2002: 279–280).

Jedním z mála empirických příspěvků, který se tomuto tématu věnuje, je Szelényiho (1983) analýza propojující studium městské struktury a sociálních nerovností v době socia-lismu. Szelényi na základě dostupných dat rozpoznává mechanismy třídních nerovností, které se významným způsobem projevují právě v distribuci bydlení. Zatímco v kapitalistických

² Tím nemá být řečeno, že si pod nositeli kulturního kapitálu v následující analýze máme představit zejména disidenty. Spíše se jedná o širokou vrstvu technické inteligence, odborníků, kulturních pracovníků či třeba lékařů a právníků (srov. Eyal, Szelényi a Townsley 1998).

³ Etnografické studie bydlení v socialistickém Československu se zaměřují především na panelová sídliště (Barvíková 2010; Ferenčuhová a Jayne 2013) a otázky nerovností explicitně netematizují.

společnostech rozdíly v bydlení odráží příjmové nerovnosti, tak v socialistických zemích distribuce bydlení spíše nerovnosti ustanovuje, jedná se o formu privilegií (Szelényi 1983: 8–9). V situaci, kdy je nové bydlení nedostatkovým statkem, vede administrativní alokace bytů k tomu, že nejčastěji budou uspokojovány požadavky žádanějších, a tudíž i lépe postavených profesí. Ostatně, „jak by mohl stát říkat svým řídicím pracovníkům a úředníkům na vzestupu: „Pokud budete povýšeni, *snížíte* své šance na bydlení““ (Szelényi 1983: 10). Tento teoreticky zdůvodněný mechanismus nerovnosti Szelényi empiricky potvrdil na dostupných datech ze socialistických zemí střední a východní Evropy. Při přenosu těchto poznatků do českého kontextu ale zůstávají k zodpovězení dvě otázky: (1) nakolik se v těchto mechanismech projevila specifika československého socialismu, který byl i na poměry zemí východního bloku extrémně ekonomicky nivelizovaný; (2) nakolik byl efekt pozorovaný Szelényim typický pro ranější fáze socialistické masové výstavby bytů (použitá data jsou převážně z konce 60. a začátku 70. let) a nakolik následné rozšiřování výstavby a širší uspokojování poptávky mohlo popisované nerovnosti snížit (srov. Bodnár a Böröcz 1998)?

Praktiky spojené s domovem a bydlením nelze v době socialismu omezit pouze na samotný byt či domek. V kultuře socialistické společnosti hrál nezanedbatelnou úlohu fenomén chataření a chalupaření (Bren 2002; Librová 1975). Ten je přitom možné považovat nejen za způsob rekreace, ale také za extenzi domova, místo, které má podobné charakteristiky a naplňuje podobné potřeby jako vlastní byt. V kontextu toho, že většina obyvatel neměla v této době možnost volně disponovat vlastním bytem, je možné formulovat tezi, že právě chaty a chalupy mohly být relativně svobodným místem realizace vlastní identity (Bren 2002). Osvojený habitus se zde mohl projevovat nejsilněji a zároveň mohl být také ostatními klasifikován.⁴ Librová (1975) ostatně ve svém rozlišení chataření a chalupaření ukazuje na významné odlišnosti v podobě a významu těchto praktik, stejně jako na odlišnou sociální skladbu jejich nositelů, byť pouze na omezeném vzorku případových studií. Zatímco podle ní byli chalupáři převážně vzdělanější, více orientovaní na rozvoj svého druhého bydlení a více zapojení v místní komunitě, u chatařů konstatuje spíše orientaci na soukromou rekreaci (srov. též Bren 2002). Přestože tato perspektiva studia druhého bydlení nebyla dále rozvíjena, představuje tento fenomén sám o sobě pozoruhodný aspekt praktik bydlení, který by neměl být v následující analýze opominut.

Celkově lze říci, že prostředí společností střední a východní Evropy v období pozdního socialismu představuje specifický případ, na kterém je možné studovat otázky sociálního kontextu bydlení v nezvyklém světle. V první řadě je zřejmé, že socialistická organizace bytové politiky do značné míry potlačila roli ekonomického kapitálu jako zdroje pro zajišťování bydlení. O to naléhavější je pak otázka, nakolik jiné zdroje uplatňované v těchto společnostech – zejména pak politický a kulturní kapitál – strukturovaly prostor bydlení. Budeme tedy hledat odpověď na to, jakým způsobem dimenze sociálního prostoru souvisely se způsobem bydlení.

Druhá otázka směřuje k tomu, jaké preference a očekávání se v tomto kontextu formovaly a jakým způsobem byly spojeny s různými sociálními pozicemi. Tedy s jakým pohledem

⁴ *Na samotě u lesa* (1976) představuje klasické filmové dílo, které zachycuje praktiky chalupaření, ale především variabilitu habitů, které se zde projevovaly. Zároveň je v něm možné vyčíst i určitou distanci, kterou hrdina filmu má vůči jiným podobám této praktiky.

a hodnocením způsobu bydlení byly spojeny privilegované pozice ve společnosti a jak tento pohled mohl souviset se strukturou dostupného bydlení. Konkrétněji pak zde lze hledat odpověď na otázku, jaká hodnota byla přikládána bydlení v rodinných domech, či naopak na panelovém sídlišti či v tradiční městské zástavbě. Neopomenutelné přitom bude i posouzení rozdílů v preferencích bydlení ve větším městě či v menších obcích.

Tato analýza by byla neúplná, pokud by nebyla věnována pozornost i třetí otázce, a to roli chataření a chalupaření ve výše uvedené diferencii. Právě tyto rekreační objekty totiž představovaly místa relativně volného nakládání a reálného vlastnictví, prostřednictvím kterých mohlo být symbolické vymezování skupiny realizováno.

Data a metody

Pokud chceme při analýze sociální diferenciace preferencí v bydlení dostat přístupu, který propaguje Bourdieu ve svých analýzách sociálního prostoru, dostáváme se zároveň do konfliktu s převažujícími statisticko-analytickými nástroji, jako je například regresní analýza, které spočívají v hledání kauzálních vysvětlení prostřednictvím rozlišení závisle a nezávisle proměnných. Bourdieu (např. 1984: 101–106; též Bennett a kol. 2009: 31–33; Wuggenig 2007) kritizuje pozitivistický přístup kvantitativních analýz založených na snaze izolovat vliv nezávisle proměnných, které jsou v reálném sociálním světě neoddtělitelně provázané. Z těchto důvodů využívá, a jeho následovníci dále rozvíjí, metodu vícerozměrné korespondenční analýzy, která nerozděluje proměnné jako příčiny a následky, ale zaměřuje se na hledání existujících struktur v mnohazměrných datech (podrobněji Roux a Rouanet 2004; Bennett a kol. 2009; srov. Breiger 2000). Bourdieu navrhuje prostřednictvím této statistické metody nejdříve konstruovat sociální prostor na základě spoluvýskytu určitého typu či podob nejrozličnějších praktik a až následně identifikovat klíčové dimenze takto vytvořeného prostoru a případný soulad těchto dimenzí s relevantními kapitály.

Pro následující analýzu nejsou k dispozici vhodná data, která by umožňovala geometrickým přístupem korespondenční analýzy rekonstruovat prostor s „oblaky bodů“. Projevuje se zde nutné omezení analýzy založené na autentických reprezentativních datech z minulosti, jejichž podobu nebylo pochopitelně možné přizpůsobit východiskům této studie. Na druhou stranu je sama Bourdieuova teze o nevhodnosti tradiční statistické analýzy pro některé typy sociologických dat relevantní a závažná. Vzájemná provázanost vazeb a komplexita příčinnosti do značné míry zpochybňuje možnost jednoznačně formulovat model, kde určitá sada proměnných je vysvětlující a jiná vysvětlovaná. Příkladem může být komplikovaný vztah mezi dosaženým vzděláním a místem bydliště, ve kterém hrají roli koncentrační tendence vzdělávacích příležitostí i kvalifikovaných pracovních míst, selektivní mobilita během životního cyklu, odlišné hodnoty a kultura měst a venkova, zakotvenost rodinného nemovitého majetku a řada dalších faktorů, které znejasňují, co lze ve statickém průřezovém šetření považovat za příčinu a co za následek.

Z těchto důvodů je dále kladen důraz především na relativně jednoduché, v určitém slova smyslu deskriptivní analýzy pomocí kontingenčních tabulek spíše než na vícerozměrné regresní modely. Tento přístup umožňuje potvrzovat existenci určitých vztahů mezi proměnnými, aniž by nutně musel vycházet z určité představy o kauzalitě. Neznamená to

přítom, že by analýza rezignovala na statistické testování zjištění. Naopak, potvrzení statistické relevance zjištěných rozdílů bylo pečlivě provedeno a při prezentaci výsledků je schematicky znázorňováno.⁵

Analýza se opírá o dva datové soubory z dotazníkových šetření uskutečněných v roce 1984 a částečně též o šetření pražského obyvatelstva z roku 1977.⁶ První dva zmiňované výzkumy byly součástí širšího projektu, který se zabýval šetřením třídní a sociální struktury tehdejší společnosti. První, rozsáhlejší soubor se zaměřoval především na podrobné mapování sociální struktury v nejrůznějších aspektech života (TSS 1984, N = 11 713), druhý se pak soustředil na postoje, které s těmito oblastmi souvisí (TSS 1984 Postoje, N = 2 253).⁷ V obou případech využíváme z těchto datových souborů pouze respondenty z tehdejší ČSR starší 18 let. Třetí použitý soubor představuje doplňkový zdroj. Jedná se o reprezentativní šetření obyvatel Prahy starších 18 let, které se zaměřuje na životní prostředí a způsob bydlení (Životní prostředí Prahy 1977, N = 1 995).

Sociální prostor české společnosti v době socialismu lze charakterizovat především prostřednictvím politického a kulturního kapitálu. Přestože význam ekonomického kapitálu byl vzhledem k potlačení tržních mechanismů a soukromého vlastnictví oproti západním společnostem podstatně menší, je do analýzy zařazen také. Tyto tři dimenze sociálního prostoru jsou operacionalizovány v podstatně zjednodušené podobě. *Kulturní kapitál* je reprezentován výhradně svou institucionalizovanou dimenzí jakožto nejvyšší dosažené vzdělání respondenta. Komplexnější ukazatel zahrnující i další indikátory (způsob trávení volného času, vlastnictví knih) nebylo možné zkonstruovat ve všech použitých souborech a jeho použití v jednotlivých analýzách nevedlo k podstatně odlišným výsledkům. Zároveň se ukazuje (srov. Kreidl 2008), že politická omezení studijních příležitostí nepředstavovala zásadní překážku, která by zpochybňovala věrohodnost dosaženého vzdělání jako indikátoru kulturního kapitálu. *Politický kapitál* je odvozen z členství v Komunistické straně Československa, a to včetně dostupného rozlišení, zda byl respondent řadovým členem, či funkcionářem.⁸ *Ekonomický kapitál* je zachycen jako celkový příjem domácnosti respondenta přepočtený na počet členů domácnosti.⁹ Z důvodu výrazně nižšího příjmu domácností důchodců byly

⁵ Vzhledem k obecným oborovým zvyklostem příspěvků sociologie města či urban studies zde není čtenář zatěžován detailním popisem statistických procedur a výsledků jednotlivých post hoc testů, které byly provedeny u prezentovaných kontingenčních tabulek. Věřím, že to přispívá k přehlednosti předkládaných zjištění. Podrobný přehled testování je samozřejmě na vyžádání k dispozici.

⁶ Datové soubory včetně potřebné dokumentace byly poskytnuty Českým sociálněvědním datovým archivem Sociologického ústav AV ČR, v.v.i., kterému na tomto místě také patří poděkování.

⁷ Uvedené velikosti vzorků se vztahují na podsoubory, se kterými bylo pracováno v analýze (česká populace starší 18 let).

⁸ Je třeba upozornit, že měření kulturního a politického kapitálu je mimo jiné zkráceno nezahrnutím postavení partnerů respondenta. U politického kapitálu tato informace nebyla při šetření zjišťována, u kulturního kapitálu byla vědomě opomenuta kvůli lepší srovnatelnosti obou typů kapitálu.

⁹ Počet členů domácnosti byl pro účely tohoto výpočtu modifikován obvyklou metodikou odrážející úspory z rozsahu u větších domácností. Kromě prvního člena domácnosti je každý další člen započítáván pouze s koeficientem 0,5, každé dítě mladší 13 let pak s koeficientem 0,3.

tyto domácnosti vyčleněny jako zvláštní kategorie,¹⁰ ostatní domácnosti pak byly rozděleny na stejně velké příjmové kvartily.

Typ bydlení byl zachycen použitím jednoduché typologie vystihující hlavní odlišné způsoby bydlení v české společnosti (rodinné domky, starší zástavba a sídliště).¹¹ Proměnná *místo bydliště* pak rozlišovala čtyři stupně – venkovská obec, malé město (do 10 000 obyvatel), město (od 10 000 do 150 000 obyvatel) a velké město (nad 150 000 obyvatel). *Vlastnictví chaty* bylo zjišťováno přímou otázkou „máte chatu či rekreační chalupu?“ (odpovědi ano/ne).

Kromě těchto charakteristik, které prostupují celou analýzou, jsou v konkrétních výstupech použity další proměnné odrážející velikost a kvalitu bydlení, preference a spokojenost respondentů. Způsob operacionalizace těchto proměnných je uveden vždy na odpovídajícím místě analýzy.

Drobná poznámka na závěr – řadu empirických zjištění, která jsou zachycena v následující analýze, by jistě bylo možné identifikovat i v kontextu dnešní české společnosti. Přesto se při následujících popisech snažím důsledně držet historizujícího minulého času, aby čtenář nenabyl dojmu, že tyto závěry lze bez dalších analýz vztáhnout i na současnost. Zároveň tím ale nemá být řečeno, že popisované vztahy již v současnosti nutně nejsou relevantní.

Sídelní struktura a sociální prostor

Analýza distribuce forem bydlení a jejich sociálních významů v české společnosti pozdního socialismu se neobejde bez zasazení do kontextu sídelní struktury.¹² Zásadní rozdíl mezi

¹⁰ Bez tohoto vyčlenění byly charakteristiky nejkudšího příjmového kvartilu výrazně ovlivněny převahou tohoto typu domácnosti. Tím by ale mohlo dojít k záměně významu generační příslušnosti či etap životního cyklu s příjmem.

¹¹ Šetření TSS 1984 rozlišovalo kategorie: „rodinný domek“ a „zemědělská usedlost“ (kat. rodinný domek); „menší bytový dům ve starší zástavbě (max. dvoupatrový)“ a „větší bytový dům ve starší zástavbě“ (kat. starší zástavba); a „sídliště“. Respondenti, kteří zvolili variantu „jiný typ bydlení“ (2,8 %), byli z analýzy vyřazeni. V šetření TSS 1984 – Postoje nebyla tato proměnná k dispozici. Obdobné rozdělení do tří typů bydlení bylo vytvořeno na základě kombinace otázek o prostředí bydliště („typické městské sídliště“ vs. ostatní kategorie) a disponování nemovitostí – „rodinný domek“. V případě šetření Životní prostředí Prahy 1977 byla tato typologie založena na kategoriích „nájemní vila nebo menší nájemní dům do 8 bytů“, „rodinný dům městského typu“ a „rodinný dům vesnického typu“ (kat. rodinný domek), „starší nájemní dům (nad 10 bytů“ či „starší nájemní dům do 10 bytů“ (kat. starší zástavba), „novější nájemní dům sídlištního typu“ (kat. sídliště).

¹² Při studiu trhu s bydlením Bourdieu sleduje klasické ekonomické rozdělení mezi poptávkou a nabídkou, výrazně se ale od ekonomického modelu odlišuje tím, že obě strany tržní rovnice nechápe jako dané a nepodmíněné, ale naopak ukazuje, jakým způsobem jsou sociálně konstruovány (Bourdieu 2005: 15–17). To ale také znamená, že analýza, která by se zaměřovala pouze na vkus a preference v bydlení (poptávku), aniž by zohledňovala existující strukturu bytů a bytovou politiku (nabídku), by byla neúplná. Struktura forem bydlení je přitom silně diferencována podle sídelní velikosti a vzhledem k nízké míře migrace v české společnosti má proto smysl uvažovat o obcích různé velikosti jako o potenciálně odlišných symbolických trzích s bydlením. Jinak řečeno, zatímco ve venkovské obci je bydlení v rodinném domku naprostou samozřejmostí a případné statusové vymezování zde bude spíše probíhat v diferenciaci odlišných podob této

velkoměsty a menšími městy či venkovskými obcemi co do struktury bydlení (Tabulka 1), ale i předpokládaného významu, který je s těmito formami spojován, nutí rozdělit následující postup do dvou kroků. V první části se zaměřím na rozdíly mezi městem a venkovem a na souvislost akumulovaných kapitálů s individuálními migračními drahami z venkova do měst. Ve druhé části bude analýza zúžena na respondenty bydlící ve větších městech s více než 10 000 obyvateli. V těchto městech lze již předpokládat podobnější strukturu bydlení, a tím i srovnatelnější významy spojené s analyzovanými kategoriemi.

Tabulka 1: Typ bydlení podle velikosti místa bydliště, 1984, řádková %

	rodinný domek	starší zástavba	sídlště
velké město (více než 150 tis.)	17	37	46
město (10–150 tis.)	27	23	50
malé město (do 10 tis.)	53	20	26
venkovské obce	87	9	4

Všechny rozdíly v tabulce jsou statisticky významné.

Data: TSS 1984, N = 11 713

Volba místa bydliště není pouhým náhodným, na kapitálech nezávislým faktorem, ale přímo souvisí s diferenciací residenčních preferencí a dostupných zdrojů, která je založena na pozici jedince v sociálním prostoru. Velká města poskytují pracovní i volnočasové příležitosti především pro kvalifikované jedince, kteří si spíše osvojili dominantní kulturu. Města jsou také významným zdrojem symbolické moci, mimo jiné i tím, že koncentrují řadu institucí, jež se na definování kulturního kapitálu podílí. Geografický prostor tudíž není možné v bourdieuovské perspektivě považovat za sociálně neutrální (Bourdieu 1984: 102).

Individuální historie zachycené v dotazníkovém šetření odrážejí sílu urbanizačních procesů, které jsou s biografiemi v průběhu 20. století neodlučitelně spjaty (Tabulka 2). I když 62 % respondentů bydlelo v roce 1984 v obci stejné velikostní kategorie jako při narození (polovina z nich přitom představovala stále obyvatele venkovských obcí), tak dalších 30 % se v průběhu života přestěhovalo do větší obce. Oproti tomu dezurbanizační mobilitou prošlo pouze necelých 10 % respondentů.

Záměrem zde není podat komplexní popis migračních vzorců, kterými se z geografické perspektivy zabývala řada autorů jinde (např. Hampl a Kühnl 1993; Čermák 1996; Drbohlav 1990). Cílem je spíše poodkrýt, jakým způsobem tato mobilita bezprostředně souvisí se sociálním postavením, konkrétně jak s ní souvisí různé formy akumulovaných kapitálů. Vztah mezi prostorovou mobilitou a sociálním postavením lze pouze obtížně charakterizovat z hlediska příčinnosti. Například vyšší vzdělání může působit jako zdroj migrace, stejně jako stěhování do větších měst může rozšířit příležitosti pro vzdělávání. Pro posouzení těchto vztahů

---

formy bydlení, pro obyvatele velkých měst se jedná o specifickou volbu, která je navázána na jiné významy než na venkově. Analýza, která neodděluje tyto lokálně odlišné „trhy“, se proto vystavuje riziku zanedbání významových rozdílů uvnitř sloučených kategorií.

proto upřednostňují základní bivariátní metody spíše než vícerozměrnou logistickou regresi, jejíž interpretace by mohla být vzhledem k obtížné identifikaci jednoznačných kauzalit zkreslující. Pro jednoduchost je také zanedbána možnost složitější residenční trajektorie, která by zahrnovala stěhování do měst a opětovné návraty na venkov.¹³

Tabulka 2: Velikost místa bydliště v současnosti a rodiště, 1984, celková %

rodiště	současné bydliště			
	velké město	město	malé město	venkovské obce
velké město	12	2	1	1
město	2	15	1	2
malé město	2	3	5	2
venkovské obce	5	12	5	30

Data: TSS 1984, N = 11 713

Výsledky jednoznačně poukazují na silné propojení mezi migrací z venkova do měst a dosaženým vzděláním (Tabulka 3). Sledujeme-li residenční trajektorii respondentů, kteří se narodili v menších obcích podle dosaženého vzdělání, vidíme, že zatímco ve velkých městech skončilo 70 % z těch, kteří dosáhli vysokoškolského vzdělání, tak v případě základního vzdělání se jedná pouze o 27 %.¹⁴ Ve srovnání s tímto silným vztahem se nezdá, že by ostatní formy kapitálu měly podobnou souvislost s migračními drahami. Členství v KSČ bylo častěji spojeno s přestěhováním do měst (47 %, resp. 41 % u členů oproti 33 % u nečlenů), ale zdaleka ne tak výrazně jako v případě dosaženého vzdělání.

Tabulka 3: Podíl migrujících z menších obcí do měst podle akumulovaného kapitálu (v %), 1984

vzdělání (kulturní kapitál)		členství v KSČ (politický kapitál)		příjem domácnosti (ekonomický kapitál)	
základní	27	funkcionář	47	1. kvartil	34
střední bez maturity	33	člen	41	2. kvartil	35
střední s maturitou	47	nečlen	33	3. kvartil	35
vysokoškolské	70			4. kvartil	41
				důchodci	31

V každé kategorii je uveden podíl respondentů narozených na vesnici nebo v menším městě, kteří v době dotazování bydleli ve městě s více než 10 000 obyvateli.

Označené bloky vyznačují kategorie, které se statisticky významně odlišují od ostatních (chí-kvadrát test).

Data: TSS 1984, N = 7 538

¹³ Jedná se přibližně o 6 % z respondentů, kteří se narodili v malých městech či na vesnici.

¹⁴ Další analýzy, které nebyly z prostorových důvodů do textu zařazeny, přitom ukazují, že tento rozdíl nelze vysvětlit generačními rozdíly mezi respondenty.

Uskutečněná migrace či naopak stabilita bydlení přitom může úzce souviset i s preferencemi bydlení. Aniž by bylo možné hovořit o příčinnosti, lze na základě dat konstatovat významné rozdíly v ochotě bydlet ve velkém městě (Tabulka 4). Zatímco dvě třetiny setrvalých obyvatel větších měst (64 %) považují velké město za ideální k bydlení, mezi nově příchozími z menších obcí je to pouze 40 % a u stabilních obyvatel menších obcí se jedná o zcela zanedbatelné množství (6 %).¹⁵ Souvislost se současným a minulým místem bydliště u preference velkého města převyšuje vztah s kulturním kapitálem. I u něj můžeme ale rozpoznat určitou nezanedbatelnou vazbu. Lidé s vyšším vzděláním v každé kategorii migrační historie vyjadřovali vyšší preferenci bydlení ve velkém městě než ostatní.

Tabulka 4: Podíl obyvatel, kteří by chtěli bydlet ve větším městě podle dosaženého vzdělání a migrační historie (v %), 1984

	<i>celkem</i>	<i>migrační historie</i>		
		<i>pouze menší obce</i>	<i>z menších obcí do větších měst</i>	<i>pouze větší města</i>
základní	23	4	36	55
střední bez maturity	33	5	40	64
střední s maturitou	45	11	41	68
vysokoškolské	53	18	44	74
celkem	34	6	40	64

Rozdíly v preferenci bydlení mezi jednotlivými variantami migrační historie jsou statisticky významné, a to i v rámci jednotlivých vzdělanostních kategorií. Rozdíly v preferenci bydlení mezi jednotlivými kategoriemi vzdělání jsou statisticky významné v celkovém pohledu. V rámci jednotlivých migračních drah jsou rozdíly statisticky významné pouze mezi extrémními hodnotami obyvatel „pouze menších obcí“ a „pouze větších měst“.

Data: TSS 1984 Postoje, N = 2 084

Použijeme-li Bourdieuho koncept pole jako nástroje pro analýzu sociálních vztahů, můžeme uvažovat o tom, že velká města představují jakési „magnetické póly“ kulturního kapitálu. Kulturní kapitál je v nich koncentrován, produkován a definován prostřednictvím klíčových dominantních aktérů (vysoké školy, média, kulturní instituce apod.). Přesun jedinců, kteří pocházejí z „odlehklých“ oblastí sociálního prostoru, do těchto center bývá přitom spojen s akumulací kulturního kapitálu (viz Tabulka 3), stejně jako nositele tohoto kapitálu velká města v určité míře více přitahují (viz Tabulka 4).

¹⁵ Migrační historie byla zkonstruována na základě současného místa bydliště (větší a střední města / menší města a vesnice) a toho, zda respondent uvedl, že alespoň 5 let žil na venkově či v menším městě (údaje o místu rodiště nebyly v tomto datovém souboru dostupné). Vychází tedy z předpokladu převažující urbanizační tendence a zanedbatelného dezurbanizačního proudu. Zastoupení jednotlivých kategorií této klasifikace ve výsledku odpovídá datům v tabulce 2.

Město a formy bydlení

Následující část analýzy je již výhradně zaměřena na obyvatele středních a velkých měst. Tento stejnorodější kontext umožňuje jednak snížit riziko směřování významově odlišných forem bydlení ve městě a na venkově a také jednoznačněji popsat vztah mezi kulturním kapitálem, podobou a preferencemi bydlení v urbánním prostředí.

Zatímco stěhování do měst bylo silně spjata s kulturním kapitálem, tak umístění obyvatel ve struktuře města na něm bylo relativně nezávislé. Vztah mezi vzděláním a typem bydlení byl velice slabý (Tabulka 4), projevuje se pouze v nižší šanci respondentů se základním vzděláním bydlet na panelových sídlištích. Obdobně slabý strukturující efekt měl i politický kapitál, kde se ukazuje, že členství v KSČ bylo spojeno s častějším bydlením na sídlištích. Příjem domácnosti u ekonomicky aktivních pak s typem bydlení nesouvisí, pouze domácnosti důchodců méně často bydlely na sídlištích. Tento rozdíl lze ale vysvětlit spíše odlišnou věkovou strukturou srovnávaných skupin než jejich ekonomickým postavením.

Významným způsobem ale bylo s pozicí v sociálním prostoru spojeno vlastnictví chaty či chalupy. Zatímco chatou či chalupou disponovalo pouze 12 % obyvatel měst se základním vzděláním, mezi vysokoškoláky byl podíl téměř třikrát vyšší (35 %). Obdobně vlastnilo chatu 30 % domácností funkcionářů KSČ a 31 % domácností z nejbohatšího příjmového kvartilu. Srovnání těchto faktorů nám může přinést výsledek binární logistické analýzy (Tabulka 5).¹⁶ Zde se ukazuje, že klíčovou dimenzí byl především kulturní kapitál. Respondenti s vysokoškolským vzděláním měli více než třikrát vyšší šanci, že budou vlastnit chatu, než respondenti se základním vzděláním. Oproti tomu členství v KSČ ani příjem domácnosti při kontrole ostatních proměnných tuto šanci neovlivňovaly. Chataření také představovalo určitou alternativu k bydlení v rodinném domku. Nejen obyvatelé panelových sídlišť, ale zejména ti ze staré zástavby měli výrazně vyšší šanci, že budou vlastnit chatu (dvakrát, resp. 2,4krát) než lidé bydlící v rodinném domku. Pro úplnost dodejme, že šanci vlastnit chatu významně zvyšovalo, pokud respondenti patřili do věkové kategorie 45–59 let (1,9krát) či pokud byli obyvatelé Prahy (1,8krát).

I když se ukázalo, že distribuce forem bydlení byla ve městech z hlediska jednotlivých kapitálů v zásadě rovnoměrná, subtilnější projevy nerovností je možné odhalit v dimenzích kvality bydlení. Szelényiho (1983) analýza mechanismů vzniku nerovností v socialistických společnostech se zaměřovala především na distribuci nově vznikajícího bytového fondu. Kromě toho, že koncentrace nové výstavby ve větších městech byla zdrojem rozdílů v dostupném subvencovaném bydlení mezi městem a venkovem, můžeme také sledovat, jaké rozdíly panovaly v přidělování bytů různé kvality. Zaměříme-li se výhradně na nové sídlištní byty postavené ve větších městech po roce 1960 přidělené respondentům městem či podnikem, případně subvencované skrze družstevní výstavbu, je patrné, že s rostoucím vzděláním roste i pravděpodobnost, že respondent bude bydlet v bytě s větší dispozicí (Tabulka 6). Zatímco mezi vysokoškoláky v této skupině respondentů je 12 % obyvatel bytů 4+1 a 55 % obyvatel bytů 3+1, u respondentů se základním vzděláním se jedná pouze o 6 %, respektive 40 %. Tento rozdíl přetrvává, i když analýzu omezíme v souladu s tehdejšími kritérii pro přidělování bytů na nejčastější typ rodinných domácností dvou rodičů se dvěma nezletilými

¹⁶ Kromě uvedených tří kapitálů do logistické regresní analýzy vstupovaly proměnné: věk (4 kategorie), dítě v domácnosti (ano/ne) a Praha jako místo bydliště (Praha / jiné velké město).

děťmi. Oproti dosaženému vzdělání nebyl rozpoznán vliv členství v KSČ či příjmu domácnosti na takto měřenou kvalitu bydlení.

Tabulka 5: Typ bydlení podle úrovně kulturního kapitálu (vzdělání), obyvatelé větších měst, 1984, řádková %

vzdělání	rodinný domek	starší zástavba	sídlíště	podíl domácností s chatou (v %)
základní	27	34	39	12
střední bez maturity	23	28	49	20
střední s maturitou	23	25	53	27
vysokoškolské	19	28	53	35
členství v KSČ				
člen funkcionář	19	22	59	30
člen bez funkce	21	25	54	19
nečlen	24	30	47	21
příjem domácnosti				
1. kvartil	20	27	53	15
2. kvartil	22	23	56	22
3. kvartil	21	24	55	23
4. kvartil	22	27	50	31
důchodci	31	41	29	16
Celkem	49	21	30	14

Označené bloky vyznačují kategorie, které se statisticky významně odlišují od ostatních (chí-kvadrát test).
Data: TSS 1984, N = 6 247

Výzkum pražského obyvatelstva z roku 1977 podrobněji ukazuje, že lidé s vyšším vzděláním bydleli v bytech vyšší kvality i z hlediska jiných parametrů. Zatímco 57 % vysokoškoláků bydlelo v bytech 1. kategorie, v případě osob se základním vzděláním se jednalo pouze o 25 %. Podobně na jednu osobu v domácnosti vysokoškoláka připadalo necelých 17 m², zatímco u lidí se základním vzděláním to bylo pouze 14 m². Telefon zavedený do bytu, což v této době nebylo samozřejmostí, mělo 81 % vysokoškoláku, ale pouze polovina lidí se základním vzděláním.¹⁷ Tyto rozdíly není možné srovnat s obdobným tříděním podle politického či kulturního kapitálu, protože výzkum z roku 1977 tyto proměnné nezahrnuje.

¹⁷ Z prostorových důvodů neuvedené podrobnější analýzy ukazují, že kvalitnějšího bydlení dosahovaly lépe vzdělané domácnosti i v rámci jednotlivých typů bydlení. Například zatímco ve staré zástavbě bydlelo pouze 12 % obyvatel bez maturity v bytech 1. kategorie, mezi vysokoškoláky to bylo více než 30 %.

Tabulka 6: Faktory ovlivňující vlastnictví chaty, binární logistická regrese, obyvatelé větších měst, 1984

	B	exp(B)	sig.
věk			
30–44	0,13	1,14	0,17
45–59	0,62	1,86	< 0,01
60+	–0,21	0,81	0,15
dítě v domácnosti	–0,21	0,81	0,02
vzdělání			
střední bez maturity	0,59	1,80	< 0,01
střední s maturitou	0,98	2,65	< 0,01
vysokoškolské	1,20	3,32	< 0,01
členství ve straně			
člen	0,12	1,13	0,29
funkcionář	–0,18	0,83	0,09
příjem			
2. kvartil	–0,34	0,71	0,02
3. kvartil	0,08	1,08	0,58
4. kvartil	–0,01	0,99	0,95
důchodci	0,21	1,23	0,11
Praha	0,56	1,75	< 0,01
typ bydlení			
stará zástavba	0,88	2,41	< 0,01
sídlště	0,71	2,03	< 0,01
konstanta	–2,80	0,06	< 0,01
Nagelkerkeho r^2	0,122		

Ref. skupiny: věk – „18–29“; vzdělání – „základní“; členství ve straně – „nečlen“; příjem – „1. kvartil“;

typ bydlení – „rodinný domek“

Data: TSS 1984, N = 6 274

Tabulka 7: Velikost přidělených sídlštních bytů podle úrovně kulturního kapitálu (vzdělání), obyvatelé větších měst, 1984, řádková %

				pouze rodinné domácnosti (2 + 2 děti)	
	do 2+1	3+1	4+1 a větší	do 2+1	3+1 a větší
základní	55	40	6	34	66
střední bez maturity	46	47	7	28	72
střední s maturitou	37	54	9	17	83
vysokoškolské	33	55	12	13	87

Označené bloky vyznačují kategorie, které se statisticky významně odlišují od ostatních (chi-kvadrát test).

Data: TSS 1984, N = 2 294

Tabulka 8: Charakteristiky kvality bydlení podle úrovně kulturního kapitálu (vzdělání), Praha, 1977

	byt 1. kategorie (v %)	m ² plochy / osob v bytě	telefon v domácnosti (v %)
základní	25	14,1	50
střední bez maturity	32	14,3	53
střední s maturitou	43	15,8	74
vysokoškolské	57	16,9	81

Označené bloky vyznačují kategorie, které se statisticky významně odlišují od ostatních (ANOVA a chí-kvadrát test).
Data: Životní prostředí Prahy 1977, N = 1 983

Podobně jako v případě rozdílu ve struktuře bydlení se i v oblasti preferencí u obyvatel větších měst projevil pouze velice slabý vztah mezi sociálním prostorem a diferenciací upřednostňovaných forem bydlení. Bez ohledu na objem kulturního, politického či ekonomického kapitálu o něco více než polovina obyvatel větších měst nebydlela a ani nechtěla bydlet v rodinném domě (Tabulka 9).¹⁸

Jediným významněji diferencovaným prvkem mezi sledovanými byla chuť či nechuť mít chatu. Zatímco mezi obyvateli velkých měst se základním vzděláním téměř tři čtvrtiny (73 %) nemělo či nechtělo chatu, mezi vysokoškoláky to byla pouze o něco více než polovina (51 %). Tento rozdíl lze částečně přičíst většímu rozšíření vlastnictví chaty mezi vzdělanějšími respondenty, ale stejně tak i tomu, že vzdělanější respondenti bez chaty ji postrádali častěji než ti ostatní.

Rozdílné vnímání tradiční městské zástavby a panelových sídlišť je možné zachytit u obyvatel Prahy prostřednictvím šetření z roku 1977. Předem je potřeba upozornit na to, že otázka byla v dotazníku formulována tak, že respondent měl zvolit právě mezi těmito dvěma alternativami městského bydlení, a zároveň bylo při položení dotazu přímo uvedeno, že by se jednalo o hypotetickou volbu mezi dvěma byty stejné kvality, pouze v odlišném prostředí. Přitom je nutné konstatovat, že to byla právě kvalita bytů, která v této době zásadně odlišovala oba typy zástavby a která také mohla výrazně ovlivňovat reálné rozhodování a spokojenost s bydlením.

Z výstupu šetření je patrná výrazná dominance tradiční zástavby nad sídlištními byty (Tabulka 10, 61 % oproti 27 %). Dosažené vzdělání přitom s preferencemi bydlení nesouvisí, poměr upřednostnění obou typů bydlení je u všech vzdělanostních kategorií stejný. Výraznější souvislost se objevuje pouze v případě skutečné podoby bydlení, ve které respondenti bydlí. Poměr preferencí se zcela obrací u obyvatel sídlišť, kteří by volili sídliště v 59 % a starou zástavbu v 31 % případů. Naopak u obyvatel starší zástavby se upřednostnění tohoto typu bydlení ještě více vyhrcoje a dosahuje 73 % (oproti 15 %, kteří by volili sídliště). Při posuzování vztahu skutečného a preferovaného bydlení je třeba upozornit na jeho

¹⁸ Přesněji řečeno, tyto respondenti uvedli, že rodinný dům „nemají a nevadí jim to“, oproti tomu, že ho „nemají a postrádají ho“. Tento náhled lze doplnit další z otázek, podle které je pro 54 % obyvatel velkých měst možnost bydlet v rodinném domku při volbě místa bydliště „spíše nedůležitá“ nebo „vůbec není důležitá“.

obousměrnost. Lidé preferující určitý typ bydlení mohli vlastní aktivitou přispět k jeho získání i v realitně rigidnějším socialistickém trhu s byty. Zároveň ale také mohla reálná zkušenost s bydlením, které bývalo v populaci a priori vnímáno jako anonymní a dehumanizované (srov. Musil a kol. 1985), tuto představu proměnit.

V této souvislosti je podstatným zjištěním, že kromě obecně vyšší spokojenosti s vlastním bydlením u vysokoškolsky vzdělaných skupin deklarovali vysokou spokojenost také obyvatelé panelových sídlišť. Úroveň jejich spokojenosti byla přibližně stejná jako u obyvatel rodinných domků a dalece přesahovala spokojenost s bydlením mezi obyvateli staré zástavby. Tento rozdíl naznačuje, že předcházející hypotetická otázka o preferencích typů zástavby mohla být výrazně ovlivněna právě explicitním předpokladem vyrovnané kvality bytů. Ve skutečnosti přitom v tehdejší době dosahovaly sídlištní byty výrazně vyššího standardu než nedostatečně udržované a zastarávající bydlení ve staré zástavbě.

Tabulka 9: Preference v bydlení obyvatel větších měst podle objemu kapitálů (v %), 1984

	nemá a nechce	
vzdělání	dům	chatu
základní	51	73
střední bez maturity	53	61
střední s maturitou	57	48
vysokoškolské	56	51
členství v KSČ		
funkcionář	63	56
člen	55	57
nečlen	53	60
příjem		
1. kvartil	52	57
2. kvartil	47	58
3. kvartil	57	55
4. kvartil	54	54
důchodci	59	72
Celkem	54	59

Označené bloky vyznačují kategorie, které se statisticky významně odlišují od ostatních (chi-kvadrát test).
Data: TSS 1984 Postoje, N = 1 227

Tabulka 10: Preference v bydlení a spokojenost s bydlením obyvatel Prahy podle kulturního kapitálu a místa bydliště, 1977

vzdělání	preferované bydlení ^a		spokojenost s bydlením ^b
	tradiční zástavba	sídlště	
základní	63	25	3,46
střední bez maturity	59	26	3,47
střední s maturitou	62	28	3,60
vysokoškolské	59	26	3,81
typ bydlení			
rodinný domek	57	23	3,89
starší zástavba	73	15	3,29
sídlště	31	59	3,97
Celkem	61	27	3,56

a – Pokud by respondent mohl volit mezi bytem na sídlšti a stejně kvalitním bytem v tradiční (blokové) městské zástavbě, kterému by dal přednost. Přibližně 13 % respondentů neví, jak by se rozhodlo, nebo by jim to bylo jedno.

b – „Zamyslete-li se nad svým bytem, jeho umístěním v domě i prostředím bydliště, jste s ním: velmi spokojen / spokojen / tak napůl / spíše nespokojen / velmi nespokojen. Numerická škála 1 – velmi nespokojen; 5 – velmi spokojen. Označené bloky vyznačují kategorie, které se statisticky významně odlišují od ostatních (ANOVA a chí-kvadrát test). N = 1 979

Diskuze

Bydlení v české pozdně socialistické společnosti se ukazuje jako prostor různorodých a nejednoznačných projevů sociálních nerovností. Na jedné straně lze konstatovat nebývale stejnorodou distribuci jednotlivých forem bydlení ve velkých městech. Domácnosti s různým objemem kulturního, politického i ekonomického kapitálu bydlely stejně často v rodinných domech, staré zástavbě i na nových sídlštích. Na druhé straně byla samotná mobilita do velkých měst významně spojena s akumulací kulturního kapitálu a zároveň lidé s vyšším kulturním kapitálem dosáhli ve městech na kvalitnější byty bez ohledu na typ zástavby, ve které bydleli. Přestože tedy například míra třídních nerovností v nově vystavěných sídlštích nedosahovala ke konci socialistické éry takové úrovně, jakou zaznamenával Szelenyi (1983) na přelomu 60. a 70. let, nebyl vztah mezi sociálním prostorem a bydlením zcela zanedbatelný.

Podobný obraz dostáváme i při pohledu na rozdílné preference v oblasti bydlení. Opět zde můžeme rozpoznat zásadní rozdíly mezi městem a venkovem, které úzce sledují odlišnou strukturu bydlení v těchto typech prostoru. Obyvatelé velkých měst chápou rodinný domek jako daleko méně hodnotný a zároveň spíše preferují bydlení ve městě. Zároveň se ale navzdory očekávání neprojevovalo, že by rozdíly v preferencích městských obyvatel souvisely

s objemem jejich kapitálů. Upřednostňování individuálních rodinných domků, staré zástavby či panelových sídlišť se neukázalo významně stratifikované.

Samotná propojenost kulturního kapitálu a rozdílu mezi městem a venkovem představuje empiricky banální, ale konceptuálně podceňovaný vztah. Nerovné pozice spojené s odlišnou distribucí kulturního kapitálu se takto promítají do fyzického prostoru, kde jsou následně chápány jako přirozené (jsou naturalizovány), samozřejmé a neproblematické (Savage 2012). Státní subvence bytové výstavby směřovaly zejména do velkých měst, zatímco rodinné domky, které byly převažujícím a v lokálním kontextu venkova jediným akceptovaným způsobem bydlení, byly stavěny rodinami pomocí vlastních ekonomických, sociálních a časových zdrojů. Vstup do města přitom úzce souvisel s kulturním kapitálem, a to nejen jako oprávnění k městským pracovním příležitostem, ale také skrze s ním spojený habitus. Obyvatelé venkovských obcí, zejména pak ti bez kulturního kapitálu, nepovažovali město za vhodné místo k bydlení. Slovy Bourdieuho bychom zde mohli hovořit o jejich odmítání města jako o skutečném osvojení vkusu nezbytnosti (Bourdieu 1984: 372–396).

Jako další fenomén vhodný pro analýzu založenou na bourdieuovském přístupu se ukázalo chataření a chalupaření. Librová (1975) upozorňuje na výraznější zastoupení vzdělanějších vrstev mezi chalupáři a popisuje tehdejší praktiky, které by z pohledu symbolického vymezování mohly být efektivním prostředkem distinkce.¹⁹ Přestože zde představená analýza nemohla rekonstruovat klíčový rozdíl mezi chataři a chalupáři, tak jak je v práci Librové popsán, lze i tak souhrnně konstatovat, že chataření/chalupaření bylo výrazně rozšířenější mezi vzdělanějšími vrstvami. Lidé s vyšším vzděláním častěji patřili mezi vlastníky chaty či chalupy, a pokud mezi ně nepatřili, tak je častěji chtěli. Představená analýza tak naznačuje možný směr dalšího studia, které by zachytilo nejen hrubé rysy tohoto fenoménu, ale kvalitativním způsobem by rozkrylo i odlišné významy a praktiky, které mohly, a stále mohou, být prostředkem distinkce. Na rozdíl od limitovaných možností projevu vkusu ve volbě a úpravách vlastního bydlení mohly být chaty a chalupy tvárnějším objektem vyjádření habitu.

V kontextu postsocialistického rozvoje suburbanizace zůstává zajímavou otázkou to, nakolik byla preference individualizovaného předměstského bydlení rozšířena i v socialistické společnosti a pouze kvůli nastavení bytové politiky nedocházela naplnění, nebo zda se rozvinula až s šířením nové sady spotřebních praktik bydlení po roce 1989. Jak již bylo řečeno, rodinný domek zdaleka nebyl nepreferovanou formou bydlení. Zároveň ale nenaplnění této preference nebylo pocítováno jako problém. Lidé na panelových sídlištích nevyjadřovali větší nespokojenost s vlastním bydlením než obyvatelé rodinných domků (srov. Tabulka 10), zároveň ani ti lépe postavení nevyjadřovali větší touhu po tomto typu bydlení než ti ostatní (srov. Tabulka 9). Obecně je vlastně otázka, zda je takto možné izolovat jednotlivé aspekty preferencí v podobě ideálního typu bydlení, popřípadě jeho velikosti, vybavení či ideální lokality. Povědomí o reálné struktuře trhu bydlení, ve které jsou tyto aspekty vždy provázány v určité konstelaci, způsobuje, že se takto zaměřené otázky stávají pouze umělým konstruktem. Řekneme-li, že někdo preferuje bydlení v rodinném domku, je otázkou, zda přímo vyhledává tento typ architektonického řešení bytu, nebo oceňuje možnosti osobního

¹⁹ Např. konzervování tradiční architektury u nových majitelů chalup, pěstování komunitních vztahů, manuální práce jako forma odpočinku od města.

vlastnictví a soukromí, které jsou s tímto typem bydlení spojeny (srov. Galčanová 2013), či zda se jedná o projev dominantní a do značné míry jediné možné normy bydlení v menších obcích. Změna politiky bydlení a trhu s bydlením přitom přináší proměny vzájemných vazeb mezi různými aspekty bydlení. Sídliště přestává být synonymem kvalitního standardu bydlení, rodinný dům zase výrazem vlastní manuální práce. V této perspektivě je pak předpoklad ekonomických analýz, že preference existují a priori a neodráží se v nich situace na straně nabídky, ze sociologického pohledu obtížně udržitelný.

Literatura

- ANDRLE, Vladimír. Nepotopitelná třída: Rodinné zázemí v sebe prezentaci českých postkomunistických podnikatelů. *Biograf*, 1999, č. 18–19, s. 41–60. ISSN 1211-5770.
- BARVÍKOVÁ, Jana. Jak se žije na Jižním Městě z pohledu „Husákových dětí“. *Sociální studia*, 2010, roč. 7, č. 3, s. 59–78. ISSN 1214-813X.
- BENNETT, Tony a kol. *Culture, Class, Distinction*. London: Routledge, 2009. ISBN 9780203930571.
- BLUNT, Alison a Robyn DOWLING. *Home*. London: Routledge, 2006. ISBN 978-0415332743.
- BODNÁR, Judit a József BÖRÖCZ. Housing advantages for the better connected? Institutional segmentation, settlement type and social network effects in Hungary's late state-socialist housing inequalities. *Social forces*, 1998, roč. 76, č. 4, s. 1275–1304. ISSN 0037-7732.
- BOTERMAN, Willem R. Deconstructing Coincidence: How Middle-Class Households Use Various Forms of Capital to Find a Home. *Housing, Theory and Society*, 2012, roč. 29, č. 3, s. 321–338. ISSN 1403-6096.
- BOTTERO, Wendy. *Stratification: Social Division and Inequality*. London: Routledge, 2005. ISBN 0-415-28179-2.
- BOURDIEU, Pierre. *Distinction: A Social Critique of the Judgement of Taste*. Cambridge: Harvard University Press, 1984. ISBN 0-674-21277-0.
- BOURDIEU, Pierre. „Sovětská“ varianta a politický kapitál. In BOURDIEU, Pierre. *Teorie jednání*. Praha: Karolinum, 1998, s. 21–25. ISBN 80-7184-518-3.
- BOURDIEU, Pierre. *The Social Structures of the Economy*. Cambridge: Polity Press, 2005. ISBN 978-0745625393.
- BREIGER, Ronald L. A tool kit for practice theory. *Poetics*, 2000, roč. 27, č. 2–3, s. 91–115. ISSN 0304-422X.
- BREN, Paulina. Weekend Getaways: The Chata, the Tramp and the Politics of Private Life in Post-1968 Czechoslovakia. In CROWLEY, David a Susan E. REID (eds.). *Socialist Spaces: Sites of Everyday Life in the Eastern Bloc*. Oxford: Berg, 2002, s. 123–140. ISBN 978-1859735381.
- BRIDGE, Gary. Estate Agents as Interpreters of Economic and Cultural Capital: The Gentrification Premium in the Sydney Housing Market. *International Journal of Urban and Regional Research*, 2001, roč. 25, č. 1, s. 87–101. ISSN 1468-2427.
- BRIDGE, Gary. It's Not Just a Question of Taste: Gentrification, the Neighbourhood, and Cultural Capital. *Environment and Planning A*, 2006a, roč. 38, č. 10, s. 1965–1978. ISSN 0308-518X.
- BRIDGE, Gary. Perspectives on cultural capital and the neighbourhood. *Urban Studies*, 2006b, roč. 43, č. 4, s. 719–730. ISSN 0042-0980.
- ČERMÁK, Zdeněk. Internal Migration in the Czech Republic During Period of Transition. *Acta Facultatis Rerum Naturalium Universitatis Comenianae*, 1996, č. 37, s. 122–130. ISBN 80-223-1042-5.
- DRBOHLAV, Dušan. Důvody regionálních a sídelních preferencí obyvatelstva ČR. *Sborník Československé geografické společnosti*, 1990, roč. 95, č. 1, s. 13–29. ISSN 1212-0014.

- EYAL, Gil, Iván SZELENYI a Eleanor TOWNSLEY. *Making Capitalism Without Capitalists: Class Formation and Elite Struggles in Post-Communist Central Europe*. London: Verso, 1998. ISBN 78-1859843123.
- FERENČUHOVÁ, Slavomíra a Mark JAYNE. Zvyknúť si na Petržalku: každodenný život, bežná spotreba a vzťah k socialistickému sídlisku. *Český lid*, 2013, roč. 100, č. 3, s. 303–318. ISSN 0009-0794.
- GALČANOVÁ, Lucie. Svoboda, soukromí a bezpečí: nové hraniční prostory v naracích obyvatel vybraných brněnských předměstí. In OUŘEDNÍČEK, Martin, Petra ŠPAČKOVÁ a Jakub NOVÁK (eds.). *Sub Urbs: krajina, sídla a lidé*. Praha: Academia, 2013, s. 200–233. ISBN 978-80-200-2226-4.
- GRAM-HANSEN, Kirsten a Claus BECH-DANIELSEN. House, Home and Identity from a Consumption Perspective. *Housing, Theory and Society*, 2004, roč. 21, č. 1, s. 17–26. ISSN 1403-6096.
- HAMPL, Martin a Karel KÜHNEL. Migratory trends in former Czechoslovakia. *Acta Universitatis Carolinae Geographica*, 1993, č. 1, s. 53–71. ISSN 0300-5402.
- KOSTELECKÝ, Tomáš. Postoje obyvatel k situaci na trhu s bydlením a bytové politice: existují v České republice „housing classes“? *Sociologický časopis*, 2005, roč. 41, č. 2, s. 253–270. ISSN 0038-0288.
- KREIDL, Martin. *Cesty ke vzdělání: vzdělanostní dráhy a vzdělanostní nerovnosti v socialismu*. Plzeň: Západočeská univerzita v Plzni, 2008. ISBN 978-80-7043-678-3.
- LE ROUX, Brigitte a Henry ROUANET. *Geometric Data Analysis: From Correspondence Analysis to Structured Data Analysis*. Dordrecht: Kluwer Academic Publishers, 2004. ISBN 978-1-4020-2236-4.
- LIBROVÁ, Hana. Dva typy druhého bydlení v ČSR. *Sborník prací Filozofické fakulty brněnské univerzity*, 1975, roč. 24, č. G19, s. 53–64.
- LUX, Martin a Tomáš KOSTELECKÝ (eds.). *Bytová politika: teorie a inovace pro praxi*. Praha: Sociologické nakladatelství, 2011. ISBN 978-80-7419-068-1.
- LUX, Martin, Petr SUNEKA a Tomáš KATRŇÁK. Classes and Castles: Impact of Social Stratification on Housing Inequality in Post-Socialist States. *European Sociological Review*, 2013, roč. 29, č. 2, s. 274–288. ISSN 0038-0288.
- MATĚJŮ, Petr, Jiří VEČERNÍK a Hynek JEŘÁBEK. Social structure, spatial structure and problems of urban research: the example of Prague. *International Journal of Urban and Regional Research*, 1979, roč. 3, č. 2, s. 181–202. ISSN 1468-2427.
- MONEY, Annemarie. Material Culture and the Living Room: The Appropriation and Use of Goods in Everyday Life. *Journal of Consumer Culture*, 2007, roč. 7, č. 3, s. 355–377. ISSN 1469-5405.
- MOŽNÝ, Ivo. *Proč tak snadno...: Některé rodinné důvody sametové revoluce*. Praha: Sociologické nakladatelství, 1999. ISBN 80-85850-80-X.
- MUSIL, Jiří. Housing policy and the sociospatial structure of cities in a socialist country: the example of Prague. *International Journal of Urban & Regional Research*, 1987, roč. 11, č. 1, s. 27–36. ISSN 1468-2427.
- MUSIL, Jiří. Nové vymezení sociální ekologie. *Sociologický časopis*, 1991, roč. 27, č. 1, s. 69–89. ISSN 0038-0288.
- MUSIL, Jiří. Urbanizace českých zemí a socialismus. In HORSKÁ, Pavla, Eduard MAUR a Jiří MUSIL (eds.). *Zrod velkoměsta: Urbanizace českých zemí a Evropa*. Praha: Paseka, 2002, s. 237–297. ISBN 80-7185-409-3.
- MUSIL, Jiří. Proměny urbánní sociologie ve Spojených státech a Evropě 1950–2000. *Sociologický časopis*, 2003, roč. 39, č. 2, s. 137–167. ISSN 0038-0288.
- MUSIL, Jiří a kol. *Lidé a sídliště*. Praha: Svoboda, 1985.
- SAVAGE, Mike. The Lost Urban Sociology of Pierre Bourdieu. In BRIDGE, Gary a Sophie WATSON (eds.). *The New Blackwell Companion to the City*. Oxford: Wiley-Blackwell, 2012, s. 511–520. ISBN 978-1-4051-8981-1.
- SAVAGE, Mike a kol. Focus Article. *Housing, Theory and Society*, 2010, roč. 27, č. 2, s. 115–161. ISSN 1403-6096.

- SILVA, Elizabeth B. a David WRIGHT. Displaying Desire and Distinction in Housing. *Cultural Sociology*, 2009, roč. 3, č. 1, s. 31–50. ISSN 1749-9755.
- SMITH, David M. The Socialist City. In ANDRUSZ Gregory, Michael HARLOE a Ivan SZELENYI (eds.). *Cities after Socialism: Urban and Regional Change and Conflict in Post-Socialist Societies*. Oxford: Blackwell, 1996, s. 70–99. ISBN 978-1-55786-164-1.
- SOUTHERTON, D. Consuming Kitchens: Taste, Context and Identity Formation. *Journal of Consumer Culture*, 2001, roč. 1, č. 2, s. 179–203. ISSN 1469-5405.
- SWARTZ, David. *Culture & Power: The Sociology of Pierre Bourdieu*. Chicago: University of Chicago Press, 1997. ISBN 978-0226785950.
- SZELÉNYI, Iván. *Urban Inequalities Under State Socialism*. Oxford: Oxford University Press, 1983. ISBN 978-0198771760.
- ŠAFR, Jiří. Skupina majitelů domů a nájemníků. Třídy bydlení? In ŠANDEROVÁ, Jadwiga (ed.). *Nerovnosti kolem nás. Analýza utváření sociálních nerovností v každodenním životě. Pracovní texty*. Praha: ISS FSV UK, 2006, s. 77–101.
- VACKOVÁ, Barbora. Idea bydlení za městem a koncept zahradiho města. In OUŘEDNÍČEK, Martin, Petra ŠPAČKOVÁ a Jakub NOVÁK (eds.). *Sub Urbs: krajina, sídla a lidé*. Praha: Academia, 2013, s. 37–60. ISBN 978-80-200-2226-4.
- WARDE, Alan. Consumption and theories of practice. *Journal of Consumer Culture*, 2005, roč. 5, č. 2, s. 131–153. ISSN 1469-5405.
- WUGGENIG, Ulf. Comments on Chan and Goldthorpe: Pitfalls in Testing Bourdieu's Homology Assumptions Using Mainstream Social Science Methodology. *Poetics*, 2007, roč. 35, č. 4–5, s. 306–316. ISSN 0304-422X.

Autor

Ondřej Špaček je odborným asistentem na Fakultě humanitních studií Univerzity Karlovy. Zabývá se sociologií města, sociálními nerovnostmi a kvantitativní metodologií výzkumu. Kontakt: ondrej.spacek@fhs.cuni.cz